

HIZKUNTZEN AZTERBIDEAK, ITURRIAGAREN ARGITAN

Mikel Zalbide

Euskaltzain osoa

Helbide elektronikoa: zalbide@hotmail.com

(Euskaltzaindiko sarrera-hitzaldiaren azalpen laburtua)

1778an jaio zen Iturriaga, Hernanin, eta herri berean hil zen handik 73 urtera, 1851n. Bazuen Agustinek, batetik, lagunarte jaso, goi-mailakoa: Gipuzkoako jende ikasiarekin, Hernaniko eta Donostialdeko jende ilustratu eta, oro har, liberalekin bildu ohi zen sarri. Bere iritzi-aholkuak oso kontuan izaten ziren, itxuraz, goi-mailako zirkulu horietan. Iturriagaren lagunartea ez zen, ordea, jende ikasi eta goi-mailakoen alorrera mugatzen. Euskaltzale eragilea zen Agustin; bere moduko kezka-gogoak ageri zituzten gipuzkoar eta euskaldun gehiagorekin ere harreman estuak zituen. Deigarriak dira, alde horretatik, Juan Inazio Iztuetarekin izandako harremanak: "Oriyamendiko gañean" egin ohi zituzten elkarrizketak, zenbaitetan behintzat. Euskara aurrera nola atera: hori izaten zuten beren solasgai nagusia. Bostaldi bereiz litezke, Iturriagaren bizian: a) haurtzarora eta ikasle-garaia, b) apaiz- eta pedagogogaraia; c) ikastetxea itxi eta karlistada artekoa; d) karlistada-garaia; eta e) azken hamar urteak. Hirugarrenaldian, ikastetxea itxi eta karlistada artekoan, izan zuen Iturriagak Batzar Nagusiekiko harreman-saio sendoena. Soziolinguistikazko iritzi landuenak ere garai horretan azaldu zituen idatziz. Horretaz jardungo dugu, beraz, oraingoan.

I. ITURRIAGA ETA GIPUZKOAKO BATZAR NAGUSIAK (1830-33)

Asmo zahar samar bat hezurmamitzea lortu zen 1830ean, Gipuzkoako Batzar Nagusietan: *Real Sociedad Bascongada* famatua berpiztea. Izena aldatuz, halere: *Sociedad de fomento de artes de Guipúzcoa*. Euskara indarberritzeko Elkarte ofizial bat ere sortu beharra zegoela esan zuen Batzar Nagusietako kide batek: “una Sociedad que procure la conservación é ilustración de la lengua bascongada”. Gipuzkoako Batzar Nagusiek ontzat eman zuten bigarren proposamen hori ere. Gauza bat esan zuten, halere: elkarte bi sortu ordez, hobe zela biekin bat egitea. Euskararen aldeko neurriak proposatzea eskatu zitzaion beraz, besteak beste, Sustapen-batzordeari.

Hau da lehenengo aldia, dakigularik, Gipuzkoako goi-agintariek euskararen aldeko hizkuntza-politika esplizitu eta orokorra egitea erabaki zutena. Euskararen bizia arriskuan zegoela onartu zen, lehenengo aldiz, Gipuzkoako Batzar Nagusietan. Euskara arriskuan zegoenez, eta bizirik eutsi nahi zitzaionez, hartarako neurri praktikoak hartzea erabaki zen. Erabaki horiek hartzeko, berriz, proposamen bat egin beharra zegoen: Sustapen-batzordeari eman zitzaion horren enkargua. Hizkuntza-plan hori idazteko, Agustin Iturriaga aukeratu zen aditu gisa. Gizartegi-erabakia ez zen batere erraza. Ekonomia aldetik oso egoera tristean zegoen Probintzia: burdingintza gainbehera bizian zetorren, eta Donostiako eta Pasaiaiko merkataritza osoa burua jaso ezinik zebilen. Sustapen-batzordearen ekonomia eta industriako txostenak, horregatik, aparteko garrantzia zuen une hartan. Euskaltasunaren inguruko gaietan ere pizten ari zen giroa, eta “la cuestión bascongada” gorpuzten. Lasalaren esanean “una cuestión más dolorosa y sangrienta por sí misma, como si no fueran suficientes las que existían”. Egoera horretan, euskara indarberritzeko txostenari ere garrantzi handia ematen zitzaion.

1831ko Batzar Nagusiei aurkeztu zitzaion lehenengo aldiz Agustin Iturriagaren txostena, euskara indarberritzekoa. Begi onez ikusi zuten herri-agintariek, baina dirurik jarri ez. Giroa nahasia zen, oso. Giro nahasiaz gainera, dirua falta zitzaion Herri-aginteei, ezertan hasi ahal izateko. 1832ko Batzar Nagusietan are zailagoa gertatu zen bere plana patxaraz aztertzea. Egundoko eskandaloa sortu zen bertan, Donostiarrek atera zuten txostenarekin. Argudio-bide argia zuen donostiarren txostenak: a) pasatzeko aduanak Ebrotik kostara eta Bidasoara, Donostia eta ingurua bizirik aterako bazen; eta b) beraiek ez zeudela foruen aurka, bizibidea ukatzen zien zenbait foru-xedapen birmoldatzearen alde baizik. Gipuzkoako herri gehienetako ordezkariak oso kontra agertu ziren. Batzarraren ustez, txosten horrek “ofende á los Fueros, privilegios buenos usos y costumbres de Guipuzcoa”. Elgoibarren egin ziren 1833ko Batzar Nagusiak. Orduan ere ez zen aukerarik izan, aurrera egiteko. Batzar Nagusiak egin

Deigarriak dira, alde horretatik, Juan Inazio Iztuetarekin izandako harremanak: “Oriyamendiko gañean” egin ohi zituzten elkarrizketak, zenbaitetan behintzat. Euskara aurrera nola atera: hori izaten zuten beren solasgai nagusia.

Hau da lehenengo aldia, dakigularik, Gipuzkoako goi-agintariak euskararen aldeko hizkuntza-politika esplizitu eta orokorra egitea erabaki zutena.

eta handik gutxira gerra piztu zen. 1839ra arte ez zen girorik izan, hezkuntza elebidunaren gaiari berriro aurrez aurre heltzeko. Eta gerra amaitu zenean, beste Euskal herri bat zegoen begien bistan: beste aginte-ahalmen, beste *Zeitgeist* eta beste lehentasun batzuk. Besterik gabe, Iturriagak Batzar Nagusietan aurkeztu zuen txostena aztertuko dugu. Ez txosten osoa, baina bai bere ezaugarri nagusiak. Soziolinguistikaren azterbideez baliatuko gara horretarako.

II. HIZKUNTZEN AZTERBIDEAK

Jakintza akademiko gisa eratu berria da soziolinguistika, eta bere atal nagusien sailkapenean nekez bila liteke egituratze-maila handirik, edonork onartzen duen modukorik. Nolanahi ere, eta Iturriaga gogoan dugula, sei azterbide bereiz litezke hizkuntza-soziologiaren alorrean.

Gauzak nola dauden begiratzen du, batez ere, lehenengo azterbideak: hizkuntza bat edo beste erabiltzeari dagokionez gauzak nola dauden. Azterbide *deskriptiboa* esan ohi zaio horri gutziari.

Gauzak nola aldatzen ari diren begiratzen du, bereziki, bigarren azterbideak. Gauzak aldatzen ari diren ala ez eta, hala baldin bada, aldaketa hori zer-nolakoa eta zenbatekoa den. Azterbide *zinetikoa* esan dakioke honi, soziologia zaharraren ildotik.

Gauzak zergatik aldatzen (ari) diren begiratzen du, nagusiki, hirugarren azterbideak. Zergatik indartzen edo ahultzen da hizkuntza baten erabilera? Zergatik ahazten edo atzentzen zaio zenbait hitzuni bere lehen hizkuntza, eta beste bat nagusitzen? Azterbide *dinamikoa* esan ohi zaio, ia aho batez, hirugarren lan-ildo honi.

Goazen bidetik goazela, non bukatu behar dugu? Hori kalkulatu nahi izaten du, batez ere, laugarren azterbideak. Epe jakinean hizkuntzaren erabilerak aurrera edo atzera egitea espero izatekoa den, zein lekutan, zer funtziotan eta zer neurritan: hori da azterbide prospektiboaren muina.

Hiztun batzuek edo besteek etorkizuneko gizartean hizkuntza kon-tuak nola izatea nahi luketen, eta beraz *egungo egoera* (eta aurrera begirako proiektzioa) *gogoko duten ala ez* analizatu ohi du bosgarren azterbideak. Eta, bukatzeko,

Egungo egoera desegokia dela uste bada, bestelako egoera lortu nahi bada hortaz, *zer egin behar da?* Iritsi nahi den *helburura iristeko* zer egin litekeen analizatzen du seigarren azterbideak, Fishmanek azterbide *preskriptiboa* deitu izan duenak. *Hizkuntza-plangintza* esaten zaio gaur egun, maizenik, atal honi.

III. ITURRIAGAREN PLANAREN AZTERKETA SOZIOLINGUISTIKOA

Zer leku zegokien, Iturriagaren planean, goiko sei azterbide horiei? Zer neurritan izan genuen Iturriaga, azterbide horietan, bide-urratzaile? Ikus ditzagun sei bideak, banan-banan.

III.1 Euskara-erdaren erabilera

Aukeran gutxitxo landua dago deskribapen kontu hori, Iturriagaren txostenean. Gaztelaniaren lekuaz honako hau dio: “La lengua castellana es lengua viva, pero no lo es respecto a la mayor parte de los bascongados y especialmente respecto a los niños.” Baina “hablando muchos el español entre nosotros, tampoco se puede llamar a esta lengua enteramente muerta”.

Hiztunen gaitasun-mailari buruz, aldiz, deskribapen zehatza egin zuen Agustinek. Hara zer dioen: “Apenas han aprendido algunas palabras sueltas en castellano se les obliga á hablar en esta lengua y por consiguiente a que vayan olvidando su corto diccionario bascongado”. Ikasleen autogorrito linguistikoa aipatzen du une batean. Horra nola: “En otra edad, en que sienten más la necesidad de poseer el castellano, se aperciben de las dificultades, que para aprenderlo les pone el vascuence, y este conocimiento junto con el recuerdo de los fatales anillos y los castigos, que a ellos se siguieron, hace que aborrezcan su lengua nativa”.

III.2 Euskararen eta erdararen gure arteko bilakaera

Hizkuntza kontuak aldatzen ari al ziren Iturriagaren garaian? Eta, aldatzen ari baziren, nola? Iturriagarentzat ez zegoen dudarik: aldatzen ari ziren gauzak. Gero eta jende gutxiagok hitz egiten zuen euskaraz, eta eskualde osoak euskaratik erdarara pasa berriak ziren Bizkaian, Araban eta Nafarroan. Gero eta euskaldun gehiago elebidun ziren. Euskaldun elebidun haiek egiten zuten hizkera gero eta mugatuagoa zen hitz-altxorrez, esapideez eta joskeraz. Konmutaziorako joera ere sentitzen hasia zen han-hemen. Ondo begien bistan zuen hori guztia Agustin Iturriagak.

III.3 Zergatik ari dira gauzak aldatzen?

Ikus ditzagun alor honetako galderak eta bere erantzunak.

a) Zergatik doaz hizkuntza batzuk aurrera eta beste batzuk atzera?

Zenbaitentzat, euskara eta beste hainbat hizkuntza desegokiak ziren berez, gizarte berrirako. Horregatik, beren baitako tatxa horregatik, zihozazen atzera. Agustinek ez zuen uste gauzak horrela zirenik. Iturriagaren

Besterik gabe, Iturriagak Batzar Nagusietan aurkeztu zuen txostena aztertuko dugu. Ez txosten osoa, baina bai bere ezaugarri nagusiak. Soziolinguistikaren azterbideez baliatuko gara horretarako.

Hizkuntza kontuak aldatzen ari al ziren Iturriagaren garaian? Eta, aldatzen ari baziren, nola? Iturriagarentzat ez zegoen dudarik: aldatzen ari ziren gauzak. Gero eta jende gutxiagok hitz egiten zuen euskaraz, eta eskualde osoak euskaratik erdarara pasa berriak ziren Bizkaian, Araban eta Nafarroan.

aburuz, hizkuntza bat ez da belaunez belaun eta menderik mende bizirik gordetzen bere barruan aparteko birtuteak dituelako, gizarte-moldaerarekin zerikusia duten motiboengatik baizik. Bere hitzetan esanik, “Si el mérito intrínseco de una lengua pudiera bastar para su conservacion, vivieran aun con todos los atavios, que las engalanaban, las hermosas lenguas, en que hablaron Demóstenes y Ciceron.” Gizarteko nagusitasun-moldaera zen Iturriagaren ustez, ez berezko balio intrintsekoa, hizkuntzen bizi-iarupena edo galera determinatzen duena. Motibo intrintsekoek aparteko beste zerbaitek erabakitzen zuen, Iturriagaren ustean, hizkuntzen atzera-aurrera hori: “la dominacion es la árbitra de todas ellas, y mas tarde, ó mas temprano, tienen que ceder á su irresistible imperio; asi es que la lengua bascongada va experimentando la suerte comun de todas las demas. (...) Si los paises o provincias, en que las lenguas son diferentes, pasan á ser partes integrantes de un estado ó una nacion, la lengua que adopta por suya el gobierno será la dominante, porque todos los intereses y ventajas se reunirán para cultivarla y generalizarla. Prevalecerá pues sobre todas las demás, enriqueciéndose cada dia, y quiza en mucha parte á costa de las otras, y acabará por eclipsarlas hasta hacerlas desaparecer totalmente.”

Nondik edan ote zuen Iturriagak, formulazio horietara iristeko? Berak ez du halakorik esaten, eta kontuz ibili beharko da beraz. Oker egiteko beldur handirik gabe, halere, iturri biotatik behintzat ugari edan zuela pentsa liteke: Nebrijaren 1492ko *Arte* edo *Gramatica*-ren hitzaurretik batetik, eta Gregorio Mayansen 1737ko *Orígenes de la Lengua Española*-tik bestetik. Hortik edandakoa izanik ere, bistan da ondotoz urrunago joana dugula Iturriaga, bere formulazio jeneralean. Hizkuntza nagusian jarduteko beharra (ez gogoa) izan ohi dute hizkuntza ahuleko hiztunek, bizan aurrera egingo badute; behar horrek sortzen du hizkuntza batzuen gorabidea eta besteen gainbehera. Lotura nabarmenak ditu Iturriagaren ikuspegi horrek, hizkuntza-soziologiaren XX. mendeko postulatuekin. Luze-zabaleko mintzaldaketaren iturri nagusietariko bat justu hor dagoela esan izan du hizkuntza-soziologiak, azken hamarkadetan: *social dependency relationship* deitu izan dio gertaera horri Fismanek, eta harreman-bide horren haritik doaz egungo esplikazio landuenak.

b) Konkretuki, zergatik egiten da euskaraz gero eta gutxiago?

Bere ustez, erdal eskolagatik ari da euskara galtzen. Argudio-bide hori eraman zuen Iturriagak, esan bezala, Batzar Nagusietara. Eskola zen, bere esanean, euskararen gizarte-arazoan iturburu hurbil eta eragile nagusi. Une batetik aurrera, halere, bigarren motiboa aurkitu uste izan zuen euskararen atzerakada esplikatzeko. 1833ko txostenak hala zioen: “Buscando las causas de la corrupcion y desaparicion progresivo del Bascuence, ha parecido que se encuentra en las Escuelas de primeras

letras y en el Pulpito. En aquellas por la falta de medios auxiliares para enseñar a los jóvenes la lengua castellana, sin perjuicio ó mas bien con ventaja de la nativa, y en éste por falta de un Diccionario manual del Bascence al Castellano y del Castellano al Bascence”.

c) *Zergatik dago euskara gero eta erdararekin nahastuago?*

Erantzun egituratua, ordura arte gure artean inork eman gabeko koherentzia kontzeptualez eta oinarri objektiboz hornitua, eman zion Iturriagak galdera horri: “Una lengua mantiene su primitiva pureza, y se conserva ilesa, mientras está aislada. Desde el instante en que, saliendo de su aislamiento, se pone en comunicacion con otras, empieza á corromperse y perderse.” Modernoa da, horretan ere, Iturriaga: hizkuntzaren erabilera modua ez du hiztunen jakinen borondate kontuarekin lotzen, ingurumen-baldintzekin baizik.

III.4 Nora goaz, hizkuntza kontuan?

“Nora goaz, gauzak horrela segitzen badu, euskara-erdaren kontuan? Non bukatu behar dugu, hemendik 50 edo 100 urtera?” Galdera horri ere erantzun zion berak. Ilun ikusten zuen Iturriagak euskararen eta euskaldunon etorkizuna. Gindoazen bidetik gindoazela, ez zegoen atarramentu onik. Alferrik zen euskararen ederra eta euskararen argia goraiatzea. Alferrik zen garai bateko bere hedadura zabala eta nagusitasun erabatekoa argudiatzen saiatzea. Bere hitzetan esanik, “lo que veo es que mientras nuestros filólogos están haciendo la anatomía de esta lengua, se nos va escapando de las manos, digamoslo así y (...) si nos descuidamos, nos vamos á quedar como el cuervo de la fabula hinchados de vanidad y sin queso. Que importa (...) todo esto, si cada dia camina con mas celeridad ácia su perdicion, y se nos va á desaparecer totalmente?”

Luze-zabaleko mintzaldaketa zergatik gertatzen den azaltzen saiatu zen Iturriaga: hori da bere ekarpen nagusia, puntu horri dagokionez. Goraxeago ikusi dugu bere esplikazio hori, eta ez dago hortaz hemen berritu beharrik. Iturriagaren pasarterik etsigarriena eta kopetilunena dugu hori, dudarik gabe. Generalizazio-maila handienetako bat ere bai. Pasarte batean badirudi Iturriagak ez duela ikusten, ezer eginaz ere euskarak salbaziorik duenik: “tal la suerte final, que irremediabilmente le va á caber”. Euskararenak ez du erremediorik, itxuraz, Iturriagaren ustean. Bigarren puntu horretan, ilustrazioaren eta harrez geroko progresu-paradigma mekanizistaren oihartzun bortitza ageri da Iturriagaren hitzetan. “Egiten duguna egiten dugula, gureak ez du konponbiderik”.

Gero, ordea, txosten berean, aurrez aurre gezurtatzen du Iturriagak hasieran esandako hori. Ba omen dago modurik, euskara bizirik ateratzeko: ez, beharbada, nahi litzatekeen neurri osoan; baina bai behar adinako neurrian.

Iturriagaren aburuz, hizkuntza bat ez da belaunez belaun eta menderik mende bizirik gordetzen bere barruan aparteko birtuteak dituelako, gizarte-moldaerarekin zerikusia duten motiboengatik baizik.

Zer egin behar da gero eta jende gehiagok, gero eta jardun-gune eta harreman-sare gehiagotan, euskaraz egin dezan? Galdera horri erantzuten saiatu zen Iturriaga.

III.5 Asmoak, interesak eta ikuspegiak. Zein da Iturriagaren helburua?

Asmo-interesak batetik, eta bideragarritasun-irizpideak bestetik, sartzen dira atal honetan.

III.5.1 Asmo-interesak. Hiru zatitan emanik dator Iturriagaren erantzuna, asmo-interesei dagokienez: gizarte-perspektiban, hiztunen mailan eta hizkuntzaren barne-egituran. Ikus ditzagun hirurak:

a) *“Zer egin nahi dugu euskara-erdarekin? Bizirik gorde nahi al dugu euskara? Indarberritu egin nahi al dugu?”* Lehenengo galdera multzo honetan, erantzuna partez emana aurkitu zuen Iturriagak: *euskara bizirik gorde nahi zen*. Labur esanik, bere atzera-martxari freno jarri nahi zitzaion, eta lanketa bidez indarberritu. Hori zen Gipuzkoako Batzar Nagusien posizio ofiziala, 1830. urteko aktan jaso. Horretan ez zuen, beraz, burua nekatu beharrik izan. Ele biko marko instituzionala sortzea planteatu zuen Iturriagak. Bi hizkuntza izango zituen gizartea.

b) *“Zer egin nahi dugu ikasleekin?”* euskaraz eta gaztelaniaz ondo hitz egiten, irakurtzen (eta, seguruenik, baina ez erabat seguru, ondo idazten) jakingo zuten gazteak sortu nahi zituen Iturriagak.

c) *Zer-nolako euskara nahi da?* Euskara ona nahi zuen Iturriagak: ahal zen neurrian txukuna, gaztelaniaren morrontza handiegirik gabea. Baina entenditzen erraza eta erabiltzerakoan eroso sentitzeko modukoa. Larramendiren hiztegiarekin bakarrik bazekien berak jai zegoela, terminologia teknikoa sartzetakoan. Dialogo-jolasetan, bereziki, “se ha tenido mucho cuidado en la introducción de voces vascongadas, poco o nada usadas, para que no hagan ininteligibles las frases y se vayan adoptando y generalizando paulatinamente.”

III.5.2 Bideragarritasun-irizpidea. Posible al da ahuldutako hizkuntza indarberritzea? Merezi al du hartan saiatzea?

a) *Iturriagaren ikuspegia eta ekarpena.* Bai lehenengo galderari eta bai bigarrenari baiezko erantzun espresua eman zien Iturriagak, oroitza-idazkian bertan.

b) *Batzar Nagusien jarrera eta deliberamendua.* Hasieran, kontua mahai gaineratu zenean, baiezko betea eta babes sendoa izan zuen proiektuak. Hiru urteko ibilian gesalduz eta epelduz joan zen ordea, gorago esan den gizarte-giro bihurrian, euskara indarberritzeko asmo hura.

c) *Gainerako instantzia kolektiboen eta norbanako jakinen interesak.* Hain berrikuntza zabalak interes eta ikuspegi kontrajarri asko jar zitzake-

en, eta interesdun horiek garbi jokatuko zuten: kontrako interesa zutenek plana ahultzera joko zuten, ez indartzera.

III.6 Azterbide preskriptiboa: zer egin behar da, helburua lortzeko?

Hizkuntza-soziologia aplikatuaren esparrua da, bete-betean, orain ikus-terea goazena. Azken mende-erdiko terminologia teknikoan izen bat baino gehiago jaso izan duena baina, nagusiki, *hizkuntza-plangintza* esan ohi zaiona. Asmoa aurrera ateratzeko zer arazo ikusten zituen Iturriagak, aztertua daukagu aurreko atalean? Arazo horiek konponbidean jartzeko zer neurri hartu nahi zituen ikusiko dugu orain, Iturriagaren eskutik azterbide preskriptiboen alorra hurbilxeagotik arakatuz. Planaren oinarri teorikoak aztertu behar dira horretarako, batetik, eta bere aplikazio praktikoa ikusi bestetik. Ezagunena bigarren zatia bada ere Iturriagaren kasuan, soziolinguistikaren aldetik bere oinarri teorikoen ikustaldia da, dudarik gabe, erakargarriena. Has gaitezen hortik, beraz.

III.6.1 euskara indarberritzeko bideak: Iturriagaren oinarri teorikoak

Zer egin behar da gero eta jende gehiagok, gero eta jardun-gune eta harreman-sare gehiagotan, euskaraz egin dezan? Galdera horri erantzuten saiatu zen Iturriaga, bere garaiko inor baino zehatzago eta esplizituago. Horixe du bere meriturik handienetakoa: galdera on bati erantzuten saiatu izana. Erantzuna bilatzerakoan, bere irizpide nagusiak bi eratak-ak izan ziren. Batetik, “zerk ez du balio?” Galderari erantzun zion. Bestetik, berriz, “zerk balio du edo balio dezake?” galdera argitzen saiatu zen. Goazen gu ere, puntuz puntu, galdera biak bereiz lantzeraz.

III.6.1.1.- Zerk ez du balio, euskara indarberritzeko?

Hiru argudio-oinarri eskaini zituen Iturriagak, ikuspegi horretatik. Hirurak ere aski berriak ziren bere garaian: ordura arteko ikuspegi nagusiak auziperatzen zituztenak. Ikus ditzagun Iturriagaren hiru argudio-oinarriok.

a) *euskara ez da apologiazko lanen bidez indarberrituko*. Hori da Iturriagaren abiaburua. Segurutzat ematen du abiaburu hori, eta hortik aurrera hasten da gauzak xehetzen. Horra bere hitzak: “lo que veo es que mientras nuestros filólogos están haciendo la anatomía de esta lengua, se nos va escapando de las manos, digamoslo así y que si nos descuidamos, nos vamos a quedar como el cuervo de la fabula hinchados de vanidad y sin queso. Qué importa que el bascuence sea proprísimo en la significacion dé sus voces, muy cortés en sus fórmulas y expresiones; ordenadísimo en sus reglas, conexo y consecuente en su construcción, armonioso sin par; rico y copioso en vocablos, la mas antigua

Jakin badakigu, orain, ordainsarien eta zigorbideen itsasoan igeri eginaz doazela hizkuntza batzuk gora eta besteak behera, eta eskolaren eragina txikia dela, eskola-umeak adin batera iritsi ondoan bereziki, eta beraz mintzajardunaren gizarte-moldaera eskolatik kanpora dagoela nagusiki.

lengua de España, universal por un tiempo en la Península, primitiva, si se quiere, y como tal inspirada por el mismo Dios á nuestros primeros padres?. Qué importa, digo, todo esto, si cada dia camina con mas celeridad hácia su perdicion, y se nos va á desaparecer totalmente? Astarloa, Erro eta konpainia egiten ari diren lana entenditzen du Iturriagak, eta begi onez ikusten ere du agian. Baina burua hotz dauka, eta garbi ikusten du hortik ez dagoela irtenbide onik. Euskararen aldeko hitz ederrekin jai dagoela, besterik egiten ez bada. Bide-berritzaile da Iturriaga, horretan. Mendeetako tradizio bati etxe barruko kritika mingotsa eginez ikuspegi egokiagoen aldeko apustua egiten ari da.

b) *Hizkuntzen etorkizuna ez dago beren barne-egituran*. Ez da egia, hizkuntza batzuk berez direnik hobeak bizirik irauteko eta beste batzuek, euskarak adibidez, bere baitan (bere barne-egitura desegokian) daukatenik bizi ezinaren gaitza. Hizkuntza guztiak balio dute, berez, aurrera egiteko. Hizkuntzaren galbidea ez dago bere barne-egituran, beste nonbait baizik. Modernoa da Agustinen ikuspegi hori ere: XX. mendera itxaron behar izan da, linguistikan eta hizkuntza-soziologian, gertaera horretaz osorik jabetzeko. Azken muturreraino eraman izan du jarrera hori Iturriagak. Hizkuntzen geroa ez ezik hizkuntza bat L2 moduan ikasteko erraztasuna ere nagusiki ez dela bere egituraren mendeko: hori ere idatzia dauka argi asko: “Eraqueria da uste izatea iscuntza bat bestea baño gaitzagoadala: beguiria cein laster eta ederqui itzeguiten duten eusquera chorrosquille, paarguille eta chiquiratzalleac. Eusquerac ez du beste cer esanic autsez betea beti vici izatea besteric”.

c) *Corpus-plangintza hutsak ez du balio, euskara indarberritzeko*. Horra zer dioen Iturriagak: “Nic ecusten derana da eun urtes onontz arimbat eusquera ezdala moldizquiratu, eta alaere ez dala gure itzcuntza euscaldunen beren artean ere obetoago icasten eta mintzatzen. *Ez det ere uste hitzteguinaquin zait iraunduco dala.*” Esan nahi duena ondo ulertzen bazaio, hiztegiak ez omen du lortuko euskarari belaunez belaun bizirik eustea. Bere baitarik eta bere hutsean ez omen du hartarako eragimenik. Ikuspegi modernoa da hori ere, inon halakorik bada. Hizkuntza-soziologiak eta hizkuntza-plangintzak aski berrikitan asumitu duten ikuspegia.

III.6.1.2 Zer egin behar da, euskara indarberritzeko?

Iturriagaren ustez, alor batean baino gehiagotan jardutea komeni da. Alor fisiko-demografikoan batetik, soziokulturalean bestetik eta eskola bidezkoan hirugarrenik. Are gehiago: eskola bidezko jardunak bigarren alorrean ere eragin onuragarria izango zuela espero zuen berak.

a) Isolamendu fisikoa eta konpartimentazio soziofuntzionala mantendu behar dira, ahal bada. Iturriagaren idazkia ez da gai honetan, zoritxarrez, batere argia. Kontuz aztertzea komeni da, hortaz, ondorio okerrera ez iristeko. Has gaitezen, horretarako, Larramendiren ikuspegitik. Isolamendu fisikoaren alde agertua zen Larramendi, bere garaian, Gipuzkoako errepide-sare nagusia berritzeko eta urruneko joan-etorria ugaritzeko planak eratu zirenean. Iturriagaren beraren esanean, Larramendi ez zegoen bide-berritze horien alde. Bide berri horiek jendearen (bertakoen eta arrotzen) joan-etorria areagotuko zuten, eta euskaldunen erdaldunekiko kontaktua indartuko. Horrek guztiak, ezinbestean, ondorio jakinak izango zituen euskara-erdaren erabilera-molde nagusian: euskarazko jardunguneak murriztuko zituen bideberritze horrek, hainbat euskaldun elebakar elebidunduko, eta elebidun horien euskara erdal interferentziaz beteko. Inoiz besterik badirudi ere, konforme zegoen Iturriaga Larramendiren ikuspegi horrekin. Berak ere ez zuen isolamendu fisikoa ahuldu nahi. Nahi izatea ez da, ordea, aski. Behinolako isolamendu-maila galtzen hasia zen Gipuzkoa, Mendebal Europa gehiena bezala, eta euskara-erdaren konpartimentazio soziofuntzionala ere pitzatzen hasia zen.

b) Isolamendu hori osorik atxiki ezin denez, beste zerbait egin behar da. Isolamendu zaharrari bere osoan ezin eutsi zaio: gizarte-urak beste bide batean barrena doaz. Ezintasun horregatik dio berak, gertatzen ari den gizarte-berrikuntzarekin ezin litekeela konpartimentazioa antigoaleko moduan mantendu. Badaki errepide berriak, jendearen joan-etorria eta merkatu-zabaltzea etorri badatozela: horrekin kontatuz egin nahi ditu berak euskara indarberritzeko planak, ez berrikuntza horien aurrean begiak itxiz. Ilun samarra da Iturriagaren argudio-bidea, puntu honi buruzkoan. Hori du bere azalpenak ahul-gune nagusietarikoa. Ez, halere, erabatekoa. Soluzio modu bat buruan du berak, izan ere, eta hori azpimarratzen du bere txostenean.

c) Hizkuntza lantzea, indarberritze-saioaren giltzarri. Bere hitzetan esateko, “Las lenguas dominantes prevalecen sobre las que no lo son porque se cultivan con preferencia a ellas. Cultivemos el vascuence, y veremos que la misma causa produce el mismo efecto. Pero ¿cómo hemos de cultivarla, si hemos visto que todos nuestros intereses y ventajas están en contra de ella? La cultivaremos convirtiendo estos intereses y ventajas en favor suyo. Ahí está la imposibilidad, se me dirá. Pero yo responderé que esta imposibilidad no es absoluta, o total, sino que es posible en parte, y que *esta parte posible es suficiente para la conservación de nuestra lengua nativa*, para hacerla más generalmente intelligen-

ble en todo el país bascongado, y para detener su marcha retrógrada, que es el objeto del decreto, sobre que versa este escrito". Hori da, funtsaren funtsean, Agustin Iturriagaren giltzarri-idea. Lantzen diren hizkuntzak aurrera ateratzen dira, lantzen ez direnak ez. Landu dezagun euskara, behar adinako neurrian bederen, eta bizirik aterako da. Are gehiago: horrelaxe lortuko da "hacerla más generalmente inteligible en todo el país bascongado".

III.6.2 Nola "landu" behar da, ordea, euskara? Iturriagaren erantzuna argia da: euskara eskolara eraman behar da horretarako. Ele biko eskola eratu behar da, haurrak erdal itsasora eramanez. Hizkuntza ahula indarberritzeko tresna bihurtu nahi izan zuen Iturriagak eskola. Baziren lehenetik, Larramendirekin hasi eta Kardaberaz tarteko, eskola molde euskal-etsaia gogor salatu zutenak. Iturriagaren meritua da ordea, ordura arte idazle eta pentsalari bakan haien buruan ibilitako iritzi hari formulazio operatiboa ematen saiatu izana, hartarako plan konkretua idatziz, ikas-material konkretuak sortuz eta Probintziako aginte-maila gorenean aztergai eta erabaki-gai bihurtuz. Iturriagak bakarrik egin zuen hori, bere bizi-denbora osoan.

Bere plana ez zen, bestalde, euskara hutsezko eskolak sortzekoa: gizarterako ongi prestaturiko gazteak heziko zituen eskola nahi zuen Iturriagak, eta gizarteak zeraman martxan erdaraz jakitea ezinbesteko baldintza bihurtua zegoen, bizian aurrera egin ahal izateko. Hori zen giltzarria, eta hortik abiatzen zen bera. "A este fin empezemos a derramar al enemigo desbaratando las oficinas, donde forja sus armas. El lector entiende ya que hablo de las escuelas de primeras letras. (...) Destruyamos pues desde luego esta práctica tan perniciosa a la lengua bascongada, y sustituyémosle otra, que la hermane con la lengua castellana haciendo que se auxilien recíprocamente, y que de enemigas, que eran hasta aquí, se hagan y sean en adelante íntimas amigas y compañeras. (...) Haciendo en nuestras escuelas de primeras letras todo lo contrario de lo que hasta ahora se ha hecho, habremos conseguido el doble objeto, que nos proponemos, es decir, la destrucción de la práctica perniciosa a nuestra lengua, y la introducción de otra, que le sea favorable. Enséñeseles a leer en bascuence, ¿Se le ha obligado a hablar el castellano sin preparación alguna anterior? No se les obligue a hablarlo hasta que tenga copia suficiente de voces y frases castellanas. (...) ¡Quién sabe si de esta hermandad, buena correspondencia y armonía, en que pusiéramos a las dos lenguas, que hasta ahora han sido enemigas irreconciliables, resultará que entrando la castellana por todo este país a paso franco sin inconveniente de ningún género, y sí con muchas ventajas de la bascongada, hará también ésta por su parte la reconquista de aquellos pueblos, donde hoy se halla agonizando, y en momentos de expirar?"

Amets handiak, neurri gabeak ia, jartzen zituen Iturriagak ele biko eskolaketan. Oker zebilen noski: eskola gizarte-gaitz guztien osatzaile deneko ikuspegi hura, Iturriagari Ilustraziotik zetorkiona, oso da ahul, hanka-mehe eta badaezpadako. Jakin badakigu, orain, ordainsarien eta zigorbideen itsasoan igeri eginaz doazela hizkuntza batzuk gora eta besteak behera, eta eskolaren eragina txikia dela, eskola-umeak adin batera iritsi ondoan bereziki, eta beraz mintzajardunaren gizarte-moldaera eskolatik kanpora dagoela nagusiki.

IV. ZENBAIT ONDORIO

IV.1 Oro har

a) gaurko markoan txertatu behar bagenu Iturriagaren lana, Hizkuntza-soziologia aplikatuan sartuko genuke, bete-betean. Gaurko hitzetan esateko, *hizkuntza-plangintza* diseinatu zuen Hernaniko benefiziadua. *Goitik Beherako plangintza* zen berea: Herri Aginteez eztabaidatu, adostu eta erabaki bezain azkar Gipuzkoa osoko eskoletara zabaldu beharrekoa.

b) Absolutismo ilustratuaren iturrietan edandakoa izaki, ez zuen Agustinek *Behetik Gorako* plangintza-biderik begien bistan. Bideak erakutsiko zion, beste askori bezala, plangintzaren zati osoak behetik gorakoa direla. Behetik gorako bultzada gabe ilaundu egin ohi direla, sarri, planik dotoreenak ere.

c) Zer plangintza modu, ordea? Eskola-mundura mugatua zegoen, lehenik eta behin, Iturriagaren plana. Eskola-mundurako hizkuntza-plangintza egin zuen Iturriagak. Alde horretatik, gutako askoren aitabitxi dugu, lanbidez. Proiektu hura ez zen, ordea, gaurko eskola-munduko hizkuntza-plangintza gehienen pareko: bere xedea ez zuen ume erdaldunak nola euskaldundu (eta, beraz, elebidundu), baizik eta ume euskaldunak nola elebidun funtzional bihurtu. Ume euskaldunek erdaraz ondo ikastea nahi zuen berak, batetik, eta beren ama-hizkuntzan taxuz alfabetatzea bestetik. Inondik hurbil ibiltzekotan, ele biko alfabetatze-programatik, *elebitasun betetik* zebilen Agustin hurbil.

d) Inoiz edo behin besterik esan izan badugu ere, Agustinen asmoa ez zen pasabideko elebitasuna hedatzea. Bere asmoa ez zen *transitional bilingualism*. Estabilizatu egin nahi zuen berak euskara-erdaren presentzia, Gipuzkoako gizarte-bizitzan. Bateriaezina da asmo hori, pasabideko elebitasunarekin. Asmoa oso bestelakoa izan arren, badago motiborik bere testuak, Hernanin argitaratu zituenak, horretarakoxe erabiliko zirela uste izateko.

e) Iturriaga ez zen gizon isolatua, bakardadez josia. Langintza horretan ez zen inorekin kontaktu gabe sartu. Harreman-sare trinkoa zuen Agustinek berekin. Horri eskerrak, ongi ezagutzen zituen bere gizartearen goien-barrenak. Goiko harremani dagokienez eskueran zituen, oso,

Donostialdeko zirkulu ilustratu-liberalak eta, harreman horien itzalaz, herri-aginteez harremanak ere aski eskueran zituen. Gipuzkoako jende ikasia eta Probintziako agintariak hain hurbileko izanik ere, bere bidetik jo nahi izaten zuen Agustinek. Euskarari eta euskal kulturari zegozkienetan bestelako lagunarteetan bilatu zuen sormen-iturria eta edertasun-sena. Lagun handia izan zuen, euskalgintza horretan, Juan Inazio Iztueta.

f) Herria, hizkuntza eta ohiko gizarte-bizitza beste era batera antolatu nahi zuen protoelite baten adibide dugu Agustin. Ez gizartearen kontserbazioa amets, eta ez preserbazio mimetikoa. Gizartea aurrera zihoan. Ezinbestean aurrera jarraitu behar zuen, gainera, bizimodu hobea eskainiko bazitzaie herritarrei: bai hiritar jantziei edo herritar soilei, eta bai baserritarrei ere. Jatortasunaren eta modernitatearen arteko ezkontza modua bilatzen zuen protoelite horrek. Planteamendu horretatik abiatu ziren Astigarraga, Iturriaga eta beste zenbait gipuzkoar. Euskarari egokira buru-jasoagoa ekar diezaiokeen eskola-moldea berrantolatzen saiatu ziren. Euskara bizirik gordetzea, eta gizarte-bizitzan goi-mailako funtzio-etara (funtzio batzuetara bederen) zabaltzen laguntzea: hori zuten xede.

g) 1800etik 1833ra arte, ilustratuen (eta haien oinordeko ziren frankestuen eta liberalen) esku joan zen euskara-debekuaren paradigma zaharra apurtzen hasi eta ele biko irakaskuntzari ateak zabaltzea: haiek izan ziren aitzindari. Batez ere Astigarraga eta Iturriaga. Joseba Intxaustik Astigarragarentzat esan berri duena orpo orpo egokitzen zaio Agustini, hainbat puntutan. Hori ere kontuan hartu behar genuke, Iturriagaz eta XIX. mende hasierako bere kideez hitz egiterakoan. Gure guztion ondare intelektualaren iturburu dira: iturburuetariko bat.

IV.2 Ahuldadeak

Honako muga hauek ageri ditu, gaurko begiz, Iturriagaren planak:

a) Baikortasun handiegia. Nahi izate hutsarekin euskara-erdaren konpartimentazio berri bat, euskara bizirik gordetzeko adina ahalmen berekin izango zuen moldaera berria, egingarri dela uste izatea. Ez dago munduan adibiderik, neurri horretako gizarte-aldaketa onez onean, inolako arazorik gabe, gertatzen denekorik. Horretaz ez zen Iturriaga, itxura denez, jabetzen. Asmoaren ederrak liluratzen zuen, seguru asko.

b) Eskolaren neurriz kanpoko balorazioa. Mundu berriaren iturburu baillitza ikusi nahi izaten dugu, sarri, eskola. Berez eman dezakeena asko da, eta ez genuke hori gutxietsi behar. Dezakeena eman dezake ordea, ez gehiago. Dagokion baino leku zabalagoa aitortzen zion Iturriagak eskolari, gizarte-bizitzaren berrikuntzan. Bere plan ausart hura herren jaio zen hasieratik, neurriz kanpoko balioespen hori zela medio.

c) Ez zuen uste, azkenik, euskara-erdaren leku-banaketa edo konpar-

timentazio soziofuntzional berririk behar zenik. Ez zuen uste, edota ez zuen hartarako inolako eredurik agertu. Eragozpen larria da hori. Erdi erorian dagoen etxeari pikatxoiaz ekin aurretik komeni izaten da, etxe berria egiteko planoak, baimena eta baliabideak eskueran izatea. Motx gelditu zitzaigun, horretan, bere plan famatua. Euskarazko bizia erdararen presentziaz “aberasteko” prest zegoen. Baina erdararen hedapenari mugak nola jarri, luze-zabaleko mintzaldaketa edo *language shift* ez bihurtzeko, hori landu gabe utzi zigun. Horixe da ordea, hizkuntza bik eremu berean elkarrekin jardungo badute bizirik, belaunez belaun, oinarritzko eta funtsezko baldintza. Hori gabe ezin da, XX. mendeko hizkuntza-soziologiak etengabe adierazia duenez, hizkuntza biren elkarbizitza estabilizatu: batak bestea alboratzen du hori gabe, eta azkenean erabat ordezkutzen. Horretaz ez zen Agustin jabetu, edota ez zen kontu horri aurrez aurre erantzutera ausartu.

IV.3 Aurrerabide argiak zekartzan, bestalde, Iturriagaren planak. Horrela,

a) Gipuzkoako eskoletan eraztunaren bidezko euskara-debekua kentzeko pausoa izan zen, dudarik gabe, Agustinenena. Ahaztu egiten dugu hori, orain. Aldaketa ohargarria zekarren berekin, jokabide berri horrek. Euskararekiko begirunea eta errespetua berreskuratzeko bidea zen hori, besteak beste.

b) Euskara-erdare sarbide osoa eman nahi izan zitzairen Lehen Letretako eskoletan. Erdarak hasieratik bereganatua zeukanez esparru hori, euskarari sarbidea ematea esan nahi zuen horrek, praktikan. Gipuzkoako eskola guztietan zabaldu nahi zen eskola molde berria, oro har, eta base-ritarren artean bereziki. Iraultza osoa izango zen hori, aurrera eraman izan balitz.

c) Ama-hizkuntzaren printzipioa ezarri eta babestu zuen, horretarako: oinarri teorikoak baino areago ebidentzia enpirikoak eraman zuen Agustin ama-hizkuntzaren irizpide horretara. Etxean ikasitako lehen hizkuntzan alfabetatu behar ziren, bere ustez, Gipuzkoako neska-mutilak: ama-hizkuntzan (beraz, normalean euskaraz) ikasiko zuten irakurtzen, lehenik. Beste hizkuntzan (normalean, gaztelaniaz) gero. Latinerako jautzia ere erraztu egingo zen horrela, goi-mailako ikasketak egiteko.

d) Berariazko ikasmaterialak sortzekoak ziren, Iturriagaren asmo horiek aurrera eramateko. Ikasmaterial horien hizkuntza-trataera kontu handiz zaintzeko asmoa zuen Iturriagak. Iztueta zen orrazketa-lan horren buru: Gipuzkoan, hizkuntza kontuan, une horretan zegoen autoritatetik handienetakoa. Elizgizonetatik kanpora, dudarik gabe handiena. Eta

e) Alfabetatzeaz gainera, prestaera profesionala ere jasoko zuten mutilek (apenas neskek). Informazio profesional hori *dialogo*-jolasen bidez eskuratuko zen, hizkuntza bietan.

Plan handi baten egile dugu Agustin Iturriaga: euskarari bere garai-ko Gipuzkoan leku hobea eskaintzeko asmoz egindako planaren asmatzaile. Elebitasun beteko formula sozioedukatiboa aukeratu zuen horretarako, aukeran zeuden beste bideak (pasabidekoa eta zatizkoa) alboratuz. Ez zen hori, egia da, Agustinen asmo bakarra: erdal itsasora ere eraman nahi zituen berak Gipuzkoako haurrak. Ahalik eta erarik lasaienean, baina erdal itsasora nolana ere. Euskara hutsezko Gipuzkoa galtzen ari zen bere begien bistan, eta hizkuntza biak, ez bakarra, beharrezkoak izango ziren ingurumen berrirako prestatu nahi zuen Agustinek Probintziako gazte-jendea. ■